

ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

(Ծառ. Սիսի 1942, էջ 8843)

2. — ՅՈՒՍԵՓՈՍԻ ՆԱԽԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ(*)

«Հին երուսաղէմ Քաղաքը, երկու բլուրներու վրայ կառուցուած էր, որոնք իրարմէ ձորով մը բաժնուած էին, կռայարկ պատնէշ մը զայն կը պաշտպանէր, բացի անանց ձորերու տակի մասէն, ուր մէկ շրջապատ մը կար, իսկ ձորին մէջ գտնուող տունները իրարու դէմ առ դէմ կը գտնուէին:

Այս բլուրներէն մին որ Քաղաքին ամենէն բարձր և ամենէն ուղղաձև մասը կը կազմէր, իր այս անառիկ զիրքին պատճառաւ, Սողոմոնի՝ Տաճարին առաջին հիմնադրի հօր Դաւիթ թագաւորէն «բերդ» կոչուեցաւ, իսկ մենք զայն «բարձր հրապարակ» կը կոչենք:

Միւս բլուրը, որ երկու կողմերու վրայ կը ծռէր, Ակրա կը կոչուէր, հոն կը զբոնուէր Սողոմոն Քաղաքը» (Յովսէփոս, Վասն Պատերազմացն Հրէից, Ե. Դ. 1):

Բարձր և ուղղաձև բլուրը բացայայտօրէն այժմեան Սիւն լեռն է, որ իր ամբողջ երկայնքին հաստաբետ զանգուած մը կը կազմէ և որ ժայռերու կոյտ մըն է որ կ'իշխէ Տաճարին շրջապատին վրայ, ամենէն բարձր մասը 35.5 մէթր է անկէ որ այժմ կը տեսնուի:

Ամբողջ դժուարութիւնը ցած եւ կոր բլուրը գտնելուն մէջ կը կայանայ, որուն վրայ Ակրան կամ Սողոմոն Քաղաքը կառուցուած էր:

Ոմանք զայն Սիւն բլուրին վրայ կը դնեն, ենթադրելով որ հիւսիսէն դէպի հարաւ կ'ընթանար, անանուն ձորով մը, որ արդի Հայոց թաղը Հրէից թաղէն կը բաժնէր: Այս ենթադրեալ բլուրը սակայն, որ այսօր ալ աչքի չի գարներ, ժամանակին ալ շատ փոքր էր, ինչպէս որ կ'երևի կուտակուած հողակոյտերէ կազմուած էր: Իրականութեան մէջ, ժայռը արեւելեան բլուրին և կեդրոնական մեծ ձորին կողմը կը հակէր, բայց միայն 6 մէթր և 45 սանթրիմէթր բարձրութիւն մ'ունէր: Ուստի

անկարելի կը թուի զայն մեծ ձորին մէջ դնել, որ արդէն Քաղաքը երկու մասի կը բաժնէր, մանաւանդ երբ նկատի առնենք այն տունները որ իրարու վրայ կը շարունակուէին: Իսկ ոմանք ալ, Սողոմոն բլուրը և Սողոմոն Քաղաքը բարձր բլուրին հիւսիսակողմը կը դնեն: Այս դրութեան մէջ, այն ձորը որ երկու Քաղաքները իրարմէ կը բաժնէր Տիւրոպէոնի կամ Պանրափաճառաց անունով կը կոչուի Յովսէփոսի կողմէն, այս այն ձորն է որ այժմեան Յոպպէի դուռէն մինչև Տաճարին շրջապատը կ'երկննայ:

Նախապէս ըսինք թէ, այս ձորը ճշտելու համար, անհրաժեշտ էր կատարել հետազոտութեամբ ուշադիր քննութիւն մը, իսկ կատարուած խուզարկութիւններն ալ մեզի ցոյց կուտան թէ, մակարդակի տարբերութիւններ մը երևան կուգան, Յովսէփոսի նման չենք կրնար ըսել թէ, այս ձորը մինչև Սելովամ կ'երթայ. վերջապէս, ստիպուած ենք ընդունիլ որ, Սուրբ Յարութեան Տաճարին բլուրին վրայ պէտք էր դնել Հին Քաղաքը, ինչ որ հակառակ է բոլոր միւս տուեալներուն: (*)

Յաճ և մահկաձև բլուրը, արեւելեան բլուրն էր, այն ձորը որ բարձր բլուրը կը բաժնէր և ըստ Յովսէփոսի մինչև Սելովամ կ'երկննար, ուրիշ բան մը չէր եթէ ոչ հովիտ (վատի) մը, որ Դամասկոսի դուռէն կ'սկսէր և Սելովամի աւաղանին քով կը վերջանար և որ Քաղաքը երկու մասերու կը բաժնէր, Արեւելեան բլուրը և Արեմտեան բլուրը: Ան յայնկոյսն է:

Ինչ որ ալ ըլլայ այս բառին ստուգաբանութիւնը, իր բուն նշանակութիւնը մեզի կը յայտարարուի, միւս բլուրին տրուած անունով, որ յայնկոյսն է:

Երկու բլուրներուն արեւելեան և արեմտեան կողմերէն զիտելով և իրենց շրջապատը նկատի ունենալով, բարձր բլուրը ուղիղ էր, իսկ ստորին բլուրը կոր էր:

Արեւելեան բլուրը բոլորովին կորած էր, համեմատութեամբ իր զիմացի հաստաբետ զանգուածին, ան միւսէն 35 մէթրէն աւելի ցած էր:

(*) Վասն Պատերազմացն Հրէից, Ե. Դ. 1: Հրատարակութիւն Ֆիրմէն - Տիւսո:

(*) Այս եզրակացութեան յանգած էր Հ. Ժերմէն-Տիւրան վանքին նորոգութեան առթիւ, Յունվար 1891 ին:

Յովսեփոս վերստին կը շարունակէ եւ կ'ըսէ «Այս վերջինին (Ակրա) զիմաց երբորդ բլուր մը կար, որ բնականէն աւելի ցած էր Ակրայէն, և անկէ աւելի երկայն ձորով մը կը բաժնուէր, որ ատենօք Միւս (մէկալը) կը կոչուէր»։ Այս հատուածը որ Յովսեփոսի կողմէն յիշատակուած է, շատ մը կերպերով թարգմանուած և մեկնուած է։ Հատկանշական թարգմանութիւնը «Ab alia lata valle» (միւս լայն ձորով մը) «Միւս» բառին ո՛չ բնագիրը և ո՛չ ալ գիրքը նկատի չէ առած։ Բաց աստի մեզի համար բաւական է բանալ Յունական Գանձապատումը (Thesaurus), ըմբռնելու համար թէ, «Միւս» բառը յաճախ տարբեր խմատ ունի։ Միւս կողմէն, եթէ երբեք ստորդ կերպով ընդունինք մեր թարգմանութիւնը, Յովսեփոս ո՞ր բլուրի մասին է որ կը խօսի։

Ապահովաբար Սիոն բարձր լեռն մասին չէ, այդ մասին խօսած էր արդէն, ո՛չ ալ արեւելեան բլրան համար, որուն վրայ Տաճարը կառուցուած էր։ Մենք զայն պիտի նշնանենք Ակրային հետ։ Յետոյ պիտի խօսի Պէղէթայի մասին, կը մնայ ուրիշն Ս. Յարութեան բլուրը միայն։ Մեր այս լուծումը զիւրին պիտի ըլլար, եթէ Յովսեփոս՝ երբորդ բլուրին Ակրայէն աւելի ցած եղած ըլլալը չըսէր, քանի որ այն բլուրը որուն վրայ Ս. Յարութեան Տաճարը կը գտնուի, բոլորէն ալ աւելի բարձր էր։ Սակայն այս գծաւորութիւնը երևութական է։ Յովսեփոս չըջապատին համաձայն Քաղաքը կը նկարագրէ։ Քաղաքը՝ հորաւէն, արեւելէն և արեւմուտքէն պարիսպով միայն պաշտպանուած էր, վասնզի՝ ձորերը անանցանելի էին, այս մասին մէջ երկու բլուրներ կային։ Հիւսիսէն ուրիշ պարիսպ մը կը միանար առաջինին, հաւանաբար Յոպպէի դրան և Տաճարի (Հարամ) չըջապատին միջև գտնուող կէս ճանապարհին վրայէն, այս պարիսպը դէպի հիւսիս կ'ուղղուէր և Տաճարի (Հարամ) չըջապատին հիւսիսակողմին վրայ կը վերջանար։ Այժմ՝ Յովսեփոս այս մասին է որ կը խօսի։ Եթէ երբեք, Յովսեփոս այս բլուրի մասին է որ կ'անհարկէր, անկիւ պէտք էր բոլորէն բարձր ըլլար, քանի որ ան Քաղաքին հիւսիս-արեւմուտքին վրայ կը բարձրանար։

Սակայն Յովսեփոս այս բլրան առաջին մասերուն վրայ է որ կը խօսի, մինչև այն

պարիսպը՝ որուն քարաշարերը Ս. Յարութեան Տաճարին մօտ, Թուսական վանքին մէջ և աւելի հեռու Յունաց Խարաւամպոս վանքին մէջ գտնուեցան^(*)։

Շատ հաւանական է որ, Յունաց Խարահամու վանքին ընդարձակ ջրամբարները, թերևս պաշտպանութեան այսպիսի դրութեան մը մասը կը կաղմէին։ Արեւմտ, Քաղաքին այս մասը կրնանք արեւարձան մը կոչել, որ Առաջին և Երկրորդ պարիսպներուն միջև գտնուելով, առանձին բլուր մը կը ձևացնէր որ Ակրայէն աւելի ցած էր, որու մասին է որ Յովսեփոս կը խօսի։

«... Այս վերջնայ (Ակրա) զիմաց, երբորդ բլուր մը կը գտնուէր, որ բնականէն Ակրայէն աւելի ցած էր և լայն ձորով մը կը բաժնուէր, որ ատենօք Միւս (մէկալը) կը կոչուէր»։

Բայց Ասմունեանց թագաւորաց շրջանին, ուզելով Տաճարը Քաղաքին միացնել անոնք ձորը լեցուցած էին, ջանալով որ Ակրայի գաղաթը Տաճարին գաղաթէն ցած ըլլար, և վերջինը բարձր երևար առաջինէն։

Այս բաղադատութիւնը խնդիրը շատ լաւ կը լուսաբանէ։ Մենք, այս մասին պիտի անդրադառնանք երբ մասնաւորաբար խօսինք Ակրայի մասին։ Յովսեփոս բլուրներու մասին խօսելէ վերջ, իր նկարագրական տեսութիւնը կը վերջացնէ, ապա կը խօսի այն ձորին մասին որ գտնուէր կը բաժնէր։ «Պանրավաճառաց կամ Տիւրպէտի ձոր», որու մասին ըսինք թէ Վերին Քաղաքը ստորին բլուրէն կը բաժնէր, մինչև Աւելու վամ կը տարածուէր, որ անոյշ և առատ աղբիւր մըն էր։

Ասկէց զատ, Քաղաքին երկու բլուրները խորունկ ձորերով չըջապատուած էին, որոնք անանցանելի գահալէժներ կը կաղմէին։ Տիւրպէտի ձորը, այն ձորն էր որ այժմու Դամասկոսի դուռէն մինչև Գիհնի ձորը կ'երկնայ։ Այժմեան Աւելուամի աղբիւրը, ինքնարուխ աղբիւր մը չէր, վասնզի, իր ջուրերը Ս. Մարիամի աղբիւրէն ջրմուղով մը կուգային։ Բայց նրկատելով որ, այս աղբիւրը ձագումովը

(*) Սպասաւար Պրն. Կոնտէր (Le Majeur Conder), այս եզրակացութեան առջև չընկրկիր, և Ս. Յարութեան Տաճարին մէջ գտնուող Յովսեփ Արեմաթացիի գերեզմանը Դաւիթ մարգարէին գերեզմանը կը կարծէ։

ստորերկրեայ էր, արտաքինապէս ազբիւրի մը երեսոյթը կը ներկայացնէր, և մինչև ցայսօր զայն ազբիւր կը կոչեն։ Յովսէփոսի վերջին հատուածը յատկանշական և վճռական է ինպատու մեր այն բացատրութեան զոր պիտի թուենք։ Ուրեմն, խորունկ, երկու ձորերը զորս Քաղաքին երկու բլուրները կը շրջապատէին կեդրոնի ձորն են, իսկ հարաւ-արեւմտեան ձորը մինչև ցայսօր էլ-Ռէհապի կը կոչուի, ուստի այդ երկու բլուրները Արեւմտեան բլուրն են, ինչ որ ամէն ոք կ'ընդունի, և Արեւելեան բլուրը կեդրոնի հեղեղափն կը միանար։

Ընդհակառակը, անկարելի է ընդունիլ որ, այն բլուրը որ Ս. Յարութեան Տաճարին առջեւ կը գտնուէր, զուրի կողմէն խորունկ ձորով մը շրջապատուած ըլլար։ Այս ակներև հետեւութիւնը մեզի հետեւալ եզրակացութեան կ'առաջնորդէ. Ստրին Քաղաքը, Արեւելեան բլուրին ստորնագոյն մասին վրայ, իսկ Վերին Քաղաքը արեւմտեան կողմը կը գտնուէին, իսկ Տիրոպէսի ձորը գտնուէր մին միւսէն կը բաժնէր։ Յովսէփոս շարունակելով իր տեղագրական նկարագրութիւնը, ներող Պարխապին և Պէզէթա կոչուած Չորրորդ բլրան մասին կ'ըսէ. — Այս չորրորդ բլուրը, անտարակոյս այն բլուրն էր, որ Տաճարի (Հարամի) շրջապատին հիւսիսակողմին վրայ կը տիրէր։ Հրեայ պատմաբանին բացատրութիւնները զորս տուինք, մեծ զգուշութեամբ նկարագրուած են, ան քաջ առ քաջ իրողութեանց կը հետևի։ Յովսէփոս նախ երկու բլուրներու և ապա Չորրորդ բլուրի մասին կը խօսի, և իր բացատրութիւններուն մէջ հակասութիւններ չկան։

Այնպէս որ, ունէ անպատեհութիւն չկայ ենթադրելու որ, Սողոմոնեան Տաճարը իր բլուրովը մէկտեղ, Քաղաքին նկարագրութեան մէջ պարփակուած չէր։ Ան, հողին ցցուածքին մասին կը խօսի։ Ուստի, հրեայ պատմաբանին մասին ունէ առարկութիւն կարելի չէ ընել։ Մենք վերապահում մ'ունինք սակայն։ Երբ Յովսէփոս կ'ըսէ թէ, Վերին Քաղաքը իր անառիկ դիրքին պատճառաւ, «Բերդ» յորջորջուեցաւ Դաւիթ արքայէն, մենք զայն կասկածելի կը զըտնենք, վասնզի այդ տեղեկութիւնը Ս. Դիրքէն չէ որ կուգայ և պատմաբանը մեզի չի յայտնէր թէ ուրիշ ազբիւրէ մ'առած

ըլլայ այդ յորջորջումը, վասնզի Յովսէփոս հին պատմութիւնը ստուգելով, ըստ իր ջատագովական տեսութեանց ինչ ինչ ուղղումներ կ'ընէ, մինչդեռ մենք պէտք է որ ընդունինք այն ամէն բաները որոնց մասին իբրեւ ականատես տեղեկութիւններ կուտայ^(*)։

Իր նկարագրութիւնը, տեղերու քնննութեան համաձայնեցնելու համար, նախ և առաջ հարցում մ'ուղղենք իրեն, որուն պատասխանէն կ'ստուգուին ամէն բան։ Ո՞ւր պէտք է զննել Քաղաքին չուկէտը։ Քանի որ, ստույգ է թէ Յերուսաղիմը քաղաքն էր որ դարերու ընթացքին դարգացումներ ունեցաւ, Յերուսաղիմը քաղաքը ո՞ւր կը գտնուէր, ո՞ւր էր իրենց նշանաւոր և անուանի միջնաբերդը, Դաւիթի քաղաքը ո՞ւր կը գտնուէր։ Կը խնդրենք մեր ընթերցողներէն որ մեր այս հարցումները նկատի առնեն սկոլաստիքեան եղանակաւ մը։ Փոխանակ չոր և ցամաք տեղեկութիւններ ստանալու, աւելի լաւ է որ, յստակ, մեկին և բացայայտ կերպով հասկնանք, հեռաւոր անցեալի մը մշուշներուն ներքեւ գտնուող իրականութիւնները։ Ուրեմն հարց կը զննենք Սիոն լեռան և Դաւիթի Քաղաքի մասին։ Նկատելով որ, այն երկու խնդիրները իրարու հետ սերտ աղերս ունին և իրարու տեղ և իրարու հետ երբեմն նոյնացած և երբեմն չփոխուած են, երկու խնդիրներն ալ յարակցաբար պիտի քննենք, իրենց անկման և վերադարձման շրջանները նկատի ունենալով։ Նախ, Մակաբեանց շրջանէն մինչև Դաւիթ արքայի շրջանը պիտի վերանանք, ապա վայրէջքով մը Դաւիթի շրջանէն պիտի իջնանք Նեհեմիայի շրջանը։

(Շար.)

ՊԱՐԴԵՒ ԿԱՐԴԱՊԵՏ

(*) Կարգ մը հեղինակներ, որոնք նոյն կերպով կը խորհին Առաջին Սիոնի ունեցած դիրքին և տեղւոյն նկատմամբ, Յովսէփոսը մէկ կողմ կը զննէ և կը ջանան անոր արժէքը իջեցնել։ Կը կարծենք, հիմնուելով քննադատութեան կանոններուն, աւելի պատշաճ է որ, ինչ որ Յովսէփոս կը հաստատէ իբրեւ ականատես վկայ, պէտք է ընդունիլ զայն, երբ իր պարծենկոտ անձը խնդրոյ առարկայ չէ։ Միւս կողմէն, Յովսէփոս ինչ որ կը խորհի անցեալէն, աւելի բանաւոր և տրամաբանական է Ս. Դրոց անվիճելի հեղինակութիւնը ընդունել։